

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНАХ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізується практика Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини щодо реалізації права на правову допомогу в рамках страсбурзької та женецької систем розгляду індивідуальних скарг у разі порушення прав людини. Наводяться приклади окремих національних правових систем, які сприяють індивідові у наданні правової допомоги, коли він звертається у міжнародні правозахисні органи. Дається оцінка сучасній практиці забезпечення правової допомоги тим, хто звертається за захистом своїх прав до міжнародних органів з контролю за дотриманням та захисту прав людини.

Право особи звертатись за захистом своїх прав до міжнародних правозахисних органів, що свідчить про міжнародну правосуб'єктність індивіда — одне з найбільших досягнень на шляху реалізації універсальних прав та свобод людини. В Україні, як і в більшості інших держав Європи, це право гарантується Конституцією, Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод (далі — Європейська конвенція) з Протоколами до неї, які Україна ратифікувала у 1997 р., Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі — МПГПП), ратифікованим Україною в 1991 р., та іншими міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною, що створюють механізми подання індивідуальних скарг у разі порушення гарантованих ними прав. Зокрема, за ч. 4 СТ. 55 Конституції України "кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів

міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна" [1].

Це право звертатись за захистом своїх прав до міжнародних правозахисних органів може залишитись суто декларативним, якщо не гарантується правова допомога. Через брак грошей індивід може виявитись неспроможним звернутись за правовою допомогою до кваліфікованого захисника. Яким чином вирішується це питання в міжнародній практиці? Чи передбачається правова допомога в страсбурзькій системі (тобто в рамках Ради Європи) та в женецькій системі (таку назву ми умовно використовуватимемо для механізму захисту прав людини в рамках Комітету ООН з прав людини)? Чи національні правові системи сприяють індивідові у наданні правової допомоги, коли він звертається у міжнародні правозахисні органи? В даній статті не розглядатимуться механізми подання індивідуальних скарг за Міжамериканською конвенцією з прав людини 1969 р., Африканською хартією з прав людини та народів 1981 р., Конвенцією про

ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. і Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність видів поводження та покарання 1984 р. Щодо Конвенції про заборону всіх форм дискримінації жінок 1979 р., вона не передбачає процедури подання індивідуальних скарг, однак у грудні 1999 р. був відкритий для підписання Факультативний протокол, який дозволяє індивідуальні звернення [2].

Страсбурзька система розгляду індивідуальних звернень Європейським судом з прав людини (надалі — Європейський суд) згідно з Європейською конвенцією передбачає правову допомогу. Зокрема, за СТ. 6, ч. 3 (с) кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на свій власний вибір або, якщо вона не має коштів для оплати правової допомоги захисника, одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [3]. Право на правову допомогу в цивільному процесі, хоч і не сформульоване в Європейській конвенції, впливає з рішень Європейського суду. Так, наприклад, Європейський суд у справі "Еарі проти Ірландії" від 1979 року зауважив, що незважаючи на відсутність подібної норми для цивільного процесу, СТ. 6 п. 1 може спонукати державу забезпечити правову допомогу захисника, коли така допомога необхідна для реального доступу до суду [4]. Іншими словами, ця справа передбачає, що повна відсутність правової допомоги позивачеві у поданні позову може стати порушенням СТ. 6 Конвенції, особливо у випадках складних позовів та неможливості для позивача постати перед судом особисто. Конституція України у СТ. 59 пішла далі Конвенції, гарантуючи кожному право на правову допомогу, яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно.

Така безкоштовна допомога у страсбурзькій системі не передбачається на попередніх стадіях розгляду скарги, а тільки з моменту, коли відповідний уряд подав письмові обґрунтування щодо прийнятності скарги чи після закінчення терміну на подання такого обґрунтування, або після того, як було оголошено про прийнятність справи [5]. При цьому сплачуються витрати на адвоката чи професора права (або особу, яка має відповідну кваліфікацію), а де це необхідно, правова допомога може сплачуватись більш ніж одному захисникові. Передбачається фіксована сума на оплату таких витрат, як телефонні розмови, кореспонденція та переклад. Крім того, якщо треба постати перед судом, сплачуються транспортні витрати та добові. Всі ці фонди виплачуються з бюджету Ради Європи. На липень 1999 р. середні суми становили: 2000 ф. ф. за підготовку справи, 1800 ф. ф. за письмові заяви,

1000 ф. ф. за додаткові обґрунтування, 1000 ф. ф. за мирне врегулювання, 1800 ф. ф. за участь у слуханнях, 400 ф. ф. за кишенькові витрати. Добові для захисника становлять в середньому 996 ф. ф. [6].

У деяких державах національне законодавство гарантує правову допомогу особам, які подають скарги до Страсбурга. Так, у Нідерландах Закон "Про правову допомогу" передбачає правову допомогу тим, хто звертається зі скаргами до міжнародних правозахисних органів, якщо ці органи не передбачають такої допомоги. Отже, у випадку з Європейським судом, голландські власті можуть надати правову допомогу на етапі до прийняття скарги Європейським судом.

Закон Норвегії "Про безкоштовну правову допомогу" також передбачає таку допомогу для міжнародних процесів, якщо для надання її існують особливі причини. Як свідчить практика, у всіх чотирьох справах проти Норвегії, які були розглянуті Європейським судом до середини 1997 р., норвезькі власті надали таку допомогу. Однак більшість держав не забезпечують правову допомогу для страсбурзького судочинства за своїм національним законодавством.

Слід зазначити, що існує список юристів, які погоджуються брати справи по Європейській конвенції pro bono, тому, якщо захисник з держави позивача не погоджується вести справу через низьку страсбурзьку оплату захисника, йому можна знайти заміну.

Факультативний протокол до МПГПП також передбачає право індивідів подавати скарги щодо порушення прав людини до Комітету ООН з прав людини і отримувати міркування (views) цього Комітету [7]. Як і в страсбурзькій системі, механізм подання скарги безкоштовний. Однак на відміну від системи Європейської конвенції, Протокол не передбачає надання безоплатної правової допомоги, тобто отримання правової допомоги залежить від національного режиму.

Законодавство небагатьох держав передбачає таку правову допомогу. Згадувані вище голландське та норвезьке законодавство щодо правової допомоги застосовуються не тільки до страсбурзької системи, а й до женевської. Законодавство Західної Австралії донедавна передбачало, що індивідуальні подання до Комітету ООН з прав людини можуть розглядатись на предмет надання безкоштовної правової допомоги. Верховний суд Нової Зеландії у 1996 р. прийняв рішення, згідно з яким подання до Комітету ООН з прав людини підпадають під дію національного Закону 1991 р. "Про правові послуги" [8]. Це рішення було, однак, відмінено Апеляційним судом [9].

Отже, логічно виникає запитання, чи Європейська конвенція і МПГПП створюють зобов'язання

для держав-учасниць чи для самих міжнародних інституцій забезпечувати правову допомогу в міжнародних процесах захисту прав людини. Як і Європейська конвенція (вище згадувалась СТ. 6 ч. 3), серед гарантій, які МПГПП передбачає кожному при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення, зазначається право бути засудженим у його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в тому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [10].

Запитання виникає і щодо того, чи гарантоване статтею 6 Європейської конвенції та статтею 14 МПГПП право на правову допомогу відноситься тільки до національних судових процесів. У термінології цих статей не зазначено, що вимога справедливого судового розгляду стосується тільки національних судів. Однак, як зазначає А. С. Батлер, оскільки єдині суди, над якими держави мають контроль, є їхні внутрішні суди, держави можуть гарантувати це право тільки щодо внутрішніх правозахисних органів [11]. Разом з тим, хоч держави-учасниці і не мають контролю над міжнародними судовими процесами, вони можуть сприяти їм шляхом надання правової допомоги своїм громадянам, які звертаються до міжнародних правозахисних органів.

У справі *Tola et al v. New Zealand* основна скарга стосувалась того, що Нова Зеландія позбавила людей, які народились у Західному Самоа, громадянства Нової Зеландії. Але скарга стосувалась і того, що, як держава-учасниця МПГПП, Нова Зеландія порушила СТ. 14 ч. 3 (d) Пакту, не забезпечивши правову допомогу тим особам, які звернулись зі скаргою до Комітету ООН з прав людини. Комітет визнав цю скаргу неприйнятною, оскільки стаття 14 МПГПП стосується тільки внутрішньо-державних процесів, і жодне положення МПГПП та Факультативного протоколу до нього не передбачають забезпечення правової допомоги тим, хто звертається до Комітету згідно з Факультативним протоколом [12]. Комітет вирішив, що Нова Зеландія не порушила МПГПП, не забезпечивши правову допомогу своєму громадянину у зверненні до Комітету, оскільки стаття 14 Пакту, яка передбачає право на захист, торкається тільки національного процесу.

В цілому, сучасна практика забезпечення правової допомоги тим, хто звертається за захистом своїх прав до міжнародних правозахисних органів, залишає бажати кращого. Страсбурзька система хоч і передбачає певну правову допомогу, оцінює послуги захисника в невеликі суми. Женевська система взагалі не передбачає такої правової допомоги. Що ж до національних правових систем, лише кілька держав передбачають правову допомогу особам, які звертаються до міжнародних судових органів.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.— К.: Преса України, 1997.
2. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women 1999// IHRR.— 2000 — V. 7.— №. 1 — P. 294—298.
3. Конвенція про захист прав і основних свобод людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 // Застосування європейських стандартів з прав людини у внутрішньому правопорядку України (Європейська конвенція з прав людини та практика Європейського суду з прав людини).— К., 1998.— С. 68.
4. *Airey v. Ireland* (1979) 2 E. H. R. R. 305.
5. *Butler A. S.* Legal Aid before Human Rights Treaty

6. *Monitoring Bodies* // Int'l & Corp. L. Q — 2000.— Vol. 49 — P. 363—364.
7. Там само.— С. 364.
8. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко.— 2-е вид.— Київ: Юрінформ, 1992.— С. 58—62.
9. *HRNZ- 1996*— V. 3.— P. 267.
10. *HRNZ- 1997* — V. 4 — P. 136.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Права людини.— Вказ. праця.— С. 36—58.
12. *Butler A. S.*— Вказ. праця.— С. 375.
13. *Comm. No. 675 /1995* (100 July 1998, decision on admissibility) at para. 6.2.

Antonovych M. M.

REALIZATION OF THE RIGHT TO LEGAL ASSISTANCE IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS PROTECTION BODIES

The article deals with the practice of the European Court of Human Rights and the UN Human Rights Committee on the realization of the right to legal assistance in the framework of the Strasbourg and Geneva systems of individual recourse in cases of human rights violations. Some national regimes which provide legal aid before international human rights protection institutions are analyzed. Modern practice of providing legal assistance before international human rights bodies is summarized.